

ХРИСТО ТОДОРОВ
БАЛЗАК И НЕГОВАТА
„ЧОВЕШКА КОМЕДИЯ“

chitanka.info

Защо Балзак? И то в днешния свят, когато сме отрупани с невероятно количество периодика, с купища книжнина — повече и по-малко сериозна? Каква е тази постоянна тенденция, която прави от Балзак един от най-четените автори от близо 150 години насам?

Колосалната фигура на човека, за когото съвременни френски критици твърдят, че мислел и пишел по-бързо от електронна машина, доминира развитието на романния жанр от близо век и половина насам. Възхваляван от едни и отричан от други, в областта на романа той е това, което са за трагедията Есхил и Еврипид — отпращаният авторитет, един от създателите на романа в съвременния смисъл. Следващите поколения романисти се прекланят пред него или се бунтуват против него, но при всички случаи неизбежно са принудени да се сравняват с него. С цялото си творчество в типологическо отношение той е еталон за писателите, дошли след него. Ето защо, когато оценяваме значимостта на даден съвременен романист, ние неволно измерваме неговия „ръст“ по отклоненията му спрямо Балзак. Така творчеството на Балзак се превръща в норма и тази необикновена привилегия то е заслужило със своята дълбочина и общовалидност. Макар че отразява конкретна историческа епоха, то далеч надхвърля нейните граници.

Разбира се, творчеството на Оноре дьо Балзак неизбежно носи отпечатък на своята епоха — времето на първоначалното натрупване на капитала от младата френска буржоазия. След бурните години на Френската буржоазна революция от 1789–1793 г., след опияняващия подем на Наполеоновите войни, настъпва така нареченият период на Реставрацията (1814–1830). Това са години на настъплението на реакцията: сваленото от власт дворянство, завърнало се от емиграция, се стреми да получи обратно политическите и икономически привилегии от времето на Стария режим. Двадесет и пет години след падането на Бастилията обаче това е невъзможно — дори с активната подкрепа на всички монархически държави в Европа. Настъпилите революционни промени както в съзнанието на френския народ, така и в икономическите структури на обществото са необратими. Реставрацията слага край на бурното разместване на социалните слоеве и с установяването на конституционна монархия (след 1830 г.) започва да се развива едно самодоволно и прозаично буржоазно общество. Именно този класически период на първоначалното

натрупване (1830–1848) е времето, през което Балзак написва своята „Човешка комедия“ — тя представя като в огледало зората на капитализма във Франция, когато безмерната власт на парите, алчността и бездушието вече заличават спомена за революционните хуманистични идеали от края на XVIII век.

Животът на Балзак е необикновен, бурен и трагичен: изпълнен на повърхността с приключения и криещ в дълбините си цяла една философия.

Роден е на 20 май 1799 г. в град Тур. Баща му, Бернар-Франсоа Балса, е от селски произход. Предприемчив и интелигентен, той се замогва като доставчик на хранителни продукти за армията. Оженил се на зряла възраст за много по-млада от него жена, когато се ражда първото им дете, Оноре, той е на 53 години, а тя — на 21. За да придаде на името си по-благородно звучене, Бернар-Франсоа променя фамилията си на Балзак, а по-късно синът му Оноре ще си прикачи и аристократичното дъво.

Детството на бъдещия писател е сиво и безрадостно. Учи в колежа в град Вандом. Следва право в Париж, където са се установили родителите му, но се увлича по литературата и започва да пише. През първите 10 години от своята писателска кариера (1819–1829) Оноре дъво Балзак написва под различни псевдоними редица романи, които обаче не му носят нито пари, нито слава. Известността идва заедно с романа „Шуаните“ (1829). От този момент, в продължение на 20 години, Балзак написва 87 романа, които образуват по-голямата част от проектирания от него огромен романен цикъл, останал незавършен поради преждевременната му смърт. Работоспособността на Балзак е пословична: той твори по 16 часа на денонощие, предимно нощем, когато шумът и суетата на светския живот стихват. Останалото време разпределя между приеми, любовни авантюри, делови и политически начинания, като за почивка си оставя само няколко часа.

В интимния си живот е необикновено противоречив. Има многобройни любовни връзки, от които най-известната е с чужденката графиня Евелина Ханска. С нея Балзак се запознава задочно още през 1832 г., когато тази негова почитателка му написва първото си възторжено писмо. Срещат се на следващата година в Швейцария,

където започва тяхната любов. После графинята се връща в Русия, а Балзак — в Париж. В продължение на 10 години връзката им е предимно епистоларна, но раздялата не заличава, а, напротив, укрепва любовта. И когато през 1842 г. графиня Ханска овдовява, Балзак решава да се ожени за нея. Това става обаче едва през март 1850, а няколко месеца по-късно писателят умира. Сякаш краткият му и бурен живот, изпълнен с любовни авантюри, е преминал само в търсенето на тази тотална любов, след чието постигане не остава нищо друго освен смъртта.

Човек на крайностите, Балзак се стремил към забогатяване с цялата си неизчерпаема енергия, но деловите му начинания се оказвали все неуспешни. В стремежа да се издигне възлагал надежди и на евентуална политическа кариера, но и тук без успех. Трябва да отбележим, че крайно реакционните политически възгледи на Балзак, който бил монархист, са твърде объркани и противоречиви. Всъщност неговата носталгия по стария режим е преди всичко израз на отрицателното му отношение към тогавашния буржоазен строй. Ето защо симпатиите му към свалената от власт аристокрация се съчетават парадоксално с дълбока привързаност към народа. Тази двойственост обяснява защо отношението му към аристокрацията не е безрезервно: като я идеализира в редица случаи, той вижда едновременно и нейния реален упадък.

Въпреки привидната разпиляност, в живота и творчеството на Балзак съществува дълбоко единство. Идеята да обедини всичките си романи в едно цяло съзрява у него около 1833–1835 г., т.е. много преди да се появят на бял свят основните произведения от „Човешка комедия“. Към края на 30-те години планът на този гигантски цикъл е окончателно уточнен, а през 1841 г. Балзак сключва договор с издателски консорциум и още на следващата година на бял свят се появява първият том.

Писателят разделя „Човешка комедия“ на три неравни по обем части: „Изследвания на нравите“, „Философски изследвания“ и „Аналитични изследвания“. Първата от тях е най-обемистата и в тематично отношение се разделя на 6 подчасти: „Сцени от личния живот“, „Сцени от парижкия живот“, „Сцени от провинциалния живот“, „Сцени от селския живот“, „Сцени от военния живот“ и „Сцени от политическия живот“.

Както се вижда още от композицията на цикъла, идеята за *единство* лежи в основата на Балзаковото схващане за света. Подобно диалектично гледище се различава коренно от механистично-материалистичния детерминизъм на повечето от просветителите през XVIII век.

За да оценим новаторството на Балзаковото схващане за обществото, ще е необходимо да си припомним характерните черти на метафизичната представа, която господствува в литературата на класицизма и просвещението. Нека вземем за пример Молиер. В неговото творчество срещаме низ от характери, изолирани един от друг и разгледани поотделно — всеки сам за себе си. Действието на всяка негова комедия се съсредоточава около един централен образ, комуто останалите само „подават“ различни поводи за разкриване на характера. Естествено, при това *изолиране* получаваме „атомизирано“ изображение на обществото, раздробено на множество автономни фрагменти, които нямат връзка помежду си. Такъв подход при изобразяването на обществото е метафизичен, тъй като не дава представа за функционирането му като цяло, а акцентира изкуствено изолирани явления и лица.

Именно тук се проявява гениалната прозорливост и новаторството на Балзак. Още в 30-те години на миналия век той се отърсва от традиционното метафизично виждане за света и започва да гледа на обществото като на жив организъм, който не може да бъде описан статично, без да го покажем в действие. Балзак не търси „чистия вид“ на лицата и събитията, а се стреми да изучи явленията в тяхната взаимосвързаност и обусловеност. Замисълът на „Човешка комедия“ разкрива стремежа на автора да покаже функционирането на обществото, да изучи законите, които определят неговата глъбинна същност. Затова той не се интересува от скъперника (Гобсек или Гранде), взет сам за себе си, а от сложните икономически отношения, на които скъперникът е и резултат, и причина.

Друга характерна особеност на Балзаковото виждане за обществото е неговата *двуплановост*. Макар и условно, писателят прокарва идеалната разграничителна линия между видимото (явлението) и скритите под повърхността невидими закономерности (същността). По такъв начин в творчеството му се оформят два полюса: от една страна, битовите зарисовки, богати на ярки детайли и

събития, а от друга — произведения, в които преобладава философската трактовка на фактите и стремежът да се оголи техният същностен смисъл. Първият тип произведения показват видимия на повърхността резултат: това са романите от „Изследвания на нравите“, основната и най-обемиста част от „Човешка комедия“. Вторият тип са обединени във „Философски изследвания“ и „Аналитични изследвания“. Но независимо от факта, че в различните части на цикъла преобладава определен тип произведения, двуплановостта е присъща по принцип на всичките романи на Балзак. Его защо впрочем и самото деление на частите на „Човешка комедия“ е чисто условно.

Според Балзак в основата на всяка човешка дейност лежи материалният интерес. Ето защо, като разглежда силите, които действуват в обществото, писателят отрежда първостепенна роля на *парите*: те са онази могъща сила, която определя желанията, стремежите, амбициите. И наистина, крайната стойност, към която може да се сведе всичко в „Човешка комедия“, са парите. Обществото, което Балзак описва, е дълбоко цинично и жестоко. В него няма място за сантименталност: любовта е пари, бракът е пари, изкуството е пари, приятелството не съществува или пък се свежда пак до парите. Балзак създава различни превъплъщения на „рицаря на печалбата“ — от лихваря Гобсек, който трупа богатства и живее бедно, до блестящия светски човек — банкера Нюсенжан.

И все пак Балзак не се задоволява просто да покаже буржоазното общество такова, каквото е. В романите му то винаги негласно е противопоставено на *идеала*, в името на който се отрича съществуващата *действителност*. Но това противопоставяне не е наивно и декларативно, както у писателите-романтици. Идеалът за човека и човешките отношения не е формулиран, но той все пак присъствува навсякъде в творчеството на Балзак и благодарение на това присъствие картината на буржоазното общество придобива ярко критически отенък.

В „Човешка комедия“ има образ, който в много отношения може да се счита централен: образът на амбициозния младеж — Растиняк, Люсиен дьо Рюбампре, Рафаел дьо Валантен... По същество този персонаж е дълбоко противоречив и двойствен. Например Растиняк: аристократ, но беден — т.е. потенциално знатен, де факто — не, тъй като в буржоазното общество парите са всичко. Ясно е, че такъв

противоречив образ крие огромно вътрешно напрежение и конфликтност, той е динамичен по същество, ето защо го виждаме в движение и развитие. Балзаковският амбициозен младеж е устремен изцяло напред: той съществува наполовина в настоящето, наполовина „в проект“, вече не принадлежи към ниските съсловия, но още не се е издигнал до върховете на обществената стълбица.

Тази динамичност се проявява предимно в морален аспект. Растиняк пристига от провинцията изпълнен с „илузии“: той е чувствителен, вярва в доброто, любовта и таланта, способен е на съчувствие и безкористни пориви. Но желанието му да преуспее е толкова силно, че е готов на всякакви компромиси със съвестта си. Така че всяка негова стъпка *нагоре* по обществената стълбица се оказва, в морален план, пропадане *надолу*, деградация.

Противопоставянето между *добрата природа* и *поквареното общество* е характерно за писателите и мислителите от XVIII век, но то се проявява по специфичен начин и в творчеството на критическите реалисти (в частност у Балзак). За разлика от „естествения“ човек от литературата на XVIII век, който е статичен (понеже е добър завинаги, независимо от враждебността и пороците на заобикалящите го), амбициозният младеж у Балзак изважда поука от своя опит и постепенно се приспособява към обществото, като усвоява неговите пороци.

В „Човешка комедия“ повечето герои са отрицателни, но независимо от триумфа на егоизма, фалша, безнравствеността, *Доброто*, което и тук, както у просветителите, води началото си от човешката природа, оставя трайна следа. По такъв начин, без да натрапва каквато и да било морализаторска теза, Балзак подсказва определена — отрицателна — оценка на буржоазната действителност. Тази нравствена присъда се гради върху противопоставянето между човешката природа и обществената действителност — две категории, които се кръстосват и сблъскват в противоречивия, диалектичен образ на амбициозния младеж.

Друг често срещан у Балзак персонаж е мономанът — образ, обладан от една-единствена идея или стремеж. Дядо Горио например, у когото родителската привързаност доминира над всичко, или дядо Гранде, чиято страст към натрупване достига уродливи размери и задушавя всички човешки чувства. Ако ренесансовата литература

култивира идеала за хармонично развита човешка личност, то у мономаните на Балзак се сблъскваме с отрицанието на тази красива мечта. Но въпреки привидната си опростеност и те са сложни образи, тъй като са социално детерминирани. Каквото и да е естеството на тяхната мания, те са продукт на едно дехуманизирано общество, в което човекът се отчуждава от човешката си същност. Мономаните илюстрират антагонизма между човешката *природа* и античовешкото *общество*. Иначе казано, и тук се натъкваме на дълбокия конфликт, познат ни от образа на амбициозния младеж.

В „Човешка комедия“ съдбите на героите се застъпват и кръстосват. Съставен от многобройни, повече или по-малко самостоятелни епизоди, романният цикъл на Балзак подсказва чрез монтажа и противопоставянето на различните части мнението на автора за буржоазното общество. Много характерен в това отношение е романът „Дядо Горио“, чиято композиция повтаря в миниатюр конструктивните принципи на цялата „Човешка комедия“. Във фокуса на повествованието са събрани събития, случили се по едно и също време на едно и също място, но без тясна причинно-следствена връзка помежду си. От една страна, научаваме за нерадостната съдба на дядо Горио, който е дал на дъщерите си всичко, а умира беден и изоставен от тях. Втората сюжетна нишка проследява първите стъпки на Растиняк, а третата ни отвежда към Вотрен, бивш каторжник, който крои планове за бързо забогатяване, но не успява, защото е арестуван. На нивото на интригата тези три сюжетни нишки изглеждат автономни, но на идейно равнище те съвсем не са без връзка. Напротив, старият, безкористен и всеотдаен баща, младият, още наивен и неопитен кариерист и закоравелият престъпник са образи, които се допълват взаимно и се разкриват един друг. Присъствието на дядо Горио и Вотрен — два противоположни човешки и социални типа — придава дълбочина, трагизъм и философски смисъл на начеващата кариера на Растиняк. От своя страна, колебанията на амбициозния младеж също така осветяват в дълбочина съдбите на Вотрен и Горио. Така без теоретизиране и философски обобщения Балзак подсказва на читателя определени мисли за буржоазното общество. Композицията, при която „монтажът“ на частите е основен структурен похват, е разчетена така, че да остави фактите „да говорят сами по себе си“, без да става нужда авторът да ги коментира.

И така, композицията на „Човешка комедия“ почива на два основни принципа, които могат да се формулират по следния начин:

1) *Обективност*. Даден факт, взет сам по себе си, не значи нищо; но поставен в определен контекст, интерферирайки с други факти, той може да придобие едно или друго значение. Ролята на писателя е да подбере фактите и да ги разположи така, че да значат това, което авторът иска.

2) *Имперсоналност*. За разлика от писателите романтици, които често коментират разказваните събития или се намесват в разказа, Балзак се придържа към един много по-безличен маниер на повествование. Разказвачът-очевидец и участник в събитията не задоволява писателя, защото този вид повествование носи отпечатъка на повишена субективност. Той му противопоставя обективното, „демиургично“ повествование, което не зависи от разказвача, тъй като го изключва от кръга на описваните събития. По такъв начин те придобиват, поне привидно, една абсолютна обективност: сякаш съществуват и значат сами по себе си, без участието на повествователя.

Този принцип на безлично обективното повествование предполага наличието на една обективна истина, която авторът знае и която му дава чувството за непогрешимост и категоричност. Нека отбележим, между другото, че съвременният роман се развива по-скоро в противоположната посока: в очите на писателя модернист обективната истина е един мит, който по-скоро трябва да се обори, отколкото да се приеме за отправна точка. Един умерен скептицизъм по отношение на възможността за обективно познание е характерен за модернистичния роман от Пруст насам. Балзак обаче ясно съзнава, че в областта на романия жанр, повече отколкото където и да било, скептицизмът влиза в противоречие с литературното творчество, тъй като романът е най-пряко свързан с процеса на познанието. Ето защо Балзак води повествованието от позицията на абсолютния, всезнаещ и вездесъщ разказвач: от *най-силната* и *естествена* позиция на повествователя въобще.

Казаното дотук е достатъчно, за да очертае важността на Балзак както за своето време, така и за бъдещето на романия жанр. Но то има

и един съществен недостатък — сякаш се опитва да затвори творчеството на Балзак в определена формула, да му придаде *най-вероятния* смисъл, да го скове в една най-правдоподобна интерпретация, според която „Човешка комедия“ ще се окаже антипод на съвременния роман. Колкото и вярно да е това, творчеството на Балзак съвсем не е така просто и еднозначно. Самото създаване на „Човешка комедия“ не минало без лутания, колебания и противоречия.

Както вече беше отбелязано, писателят си дава вид, че знае всичко, че не изпитва съмнения и има отговор на всички въпроси, но произведенията му все пак се поддават на различни, дори разнопосочни тълкувания. Балзак например изхожда от едно материалистично схващане за човека и обществото, това сякаш се доказва от много негови романи. Но със същата правдоподобност можем да твърдим обратното, ако изходим от роман като „Луи Ламбер“, където волунтаристичните тенденции, макар и на друг план, са очевидни. Тези противоречия доказват широтата и многозначността на „Човешка комедия“: това е свят, който не може да се обгърне с един поглед.

Налага се, както изглежда, един плуралистичен прочит на Балзак, една „модернистична“ интерпретация на този „демодиран“ писател, за когото погрешно се смята, че всичко е известно и отдавна вече казано. Очевидно със своята широта, многостранност и философска задълбоченост творчеството на Балзак е все така живо, то далеч не е изчерпано и убягва на опитите да бъде „редуцирано“, „консервирано“ и запечатано в една ясна и проста формула. Всяка епоха, всеки вкус създава „свой“ образ на Балзак. По-важното е, че „Човешка комедия“ издържа проверката на времето. Най-добрата гаранция за жизнеността ѝ е нейната потенциална многозначност. Творчеството на Балзак поражда със своята универсалност. То принадлежи на всички епохи, то е актуално и съвременно и днес.

Христо Тодоров

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.